

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Становлення галицької дитячої періодики – складний процес, який залежав від впливу багатьох чинників історичного, соціально-політичного і культурного характеру. Стимульовані активізацією просвітянського руху в 20-30-і рр. ХХ ст., галицькі дитячі періодичні видання стали найдієвішим засобом популяризації знань серед молодшої читацької аудиторії. За умов відсутності повноцінної різновидової та різножанрової літератури для українських дітей, дитячий часопис перетворився на поліфункціональний друкований засіб, покликаний допомогти дитині опанувати навички читання, отримати різноманітну пізнавальну інформацію, задовольнити пізнавальні та духовні потреби. Орієнтованість на специфічну вікову групу читачів, світогляд якої формувалася у процесі соціалізації, визначила зміст, тематику видань, форму викладу матеріалів, ступінь використання популяризаційних засобів.

Феномен галицьких дитячих часописів 20-30-х рр. ХХ ст. як видавничих форм популяризації знань серед українських дітей вимагає системного, комплексного вивчення його історії, теорії, вироблення науково обґрунтованих практичних рекомендацій. У сучасному книго- і пресознавчому науковому дискурсі трапляються дослідження різних аспектів розвитку дитячої періодики. Однак серед різних видавничих явищ українська дитяча періодика як особливий, специфічний носій пізнавальної інформації залишається найменш вивченою. Особливо недослідженим є період 20-30-х рр. ХХ ст., хоча саме тоді закладались основи видавничої комунікації з дитячою читацькою аудиторією, формувалась типологія видань, відбувався активний пошук форм і засобів для популяризації наукових знань серед дітей. Вивчення масиву дитячої періодики 20-30-х рр. ХХ ст. сприятиме виявленню закономірностей розвитку національного видавничого процесу та становлення української пізнавальної літератури зокрема.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота пов'язана з науковою проблематикою досліджень кафедри видавничої справи та редагування Української академії друкарства: „Інформаційний маркетинг на книжковому ринку України” (2000–2005 рр.), з держбюджетною темою „Українська книга в соціокультурному просторі” (2001–2003 рр., № держреєстрації 0101U004041), „Творення інформаційного продукту: теоретичні та практичні аспекти” (2007 р. –).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз галицької дитячої періодики 20-30-х рр. ХХ ст. як носія пізнавальних текстів та її ролі у формуванні пізнавальної літератури. Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- проаналізувати стан вивчення проблеми в українській та зарубіжній історіографії;
- з'ясувати причини виникнення перших дитячих часописів у Галичині, визначити вплив просвітянського руху на розвиток дитячої періодики;

- охарактеризувати причини відродження пресовидання для дітей у 20-і рр. і розробки концептуальних засад створення видавничого продукту;
- окреслити тенденції розвитку дитячої преси в умовах ринкової економіки у 30-і рр. ХХ ст.;
- проаналізувати процес формування типологічних ознак дитячих часописів: читацької адреси, цільового призначення, тематики;
- визначити аспекти популяризації знань серед дитячої читацької аудиторії;
- дослідити процес формування дитячої публіцистики на шпальтах часописів;
- оцінити систему засобів адаптації наукової інформації, активізування емоцій і когнітивних процесів дитини, яку було вироблено у процесі створення публіцистичних текстів для дітей.

Об'єкт дослідження – дитячі часописи 20-30-х рр. ХХ ст.: „Світ Дитини”, „Молода Україна”, „Наш Приятель”, „Дзвіночок”, „Веселка”, „Юні Друзі”, „Малі Друзі” та ін. Згадані видання збережені у сховищах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка.

Предмет дослідження – пізнавальний компонент дитячих часописів, особливості дитячої публіцистики, адаптаційні прийоми і засоби викладу пізнавальної інформації, засоби зацікавлення та активізації когнітивних можливостей дитини.

Методи дослідження. Використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, які з історично-описовим, бібліографічно-описовим, порівняльно-аналітичним, проблемно-тематичним та жанрово-видовим сприяли розкриттю теми, знаходженню маловідомих у науковому дискурсі журнально-газетних публікацій та книжкових видань, що допомогли розкрити суть явищ галицької дитячої періодики 20-30-х рр. ХХ ст., дитячої публіцистики і механізмів їх розвитку.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше в українському книго- і пресознавстві здійснене комплексне дослідження галицької дитячої періодики як особливого носія пізнавальної інформації, простежено шлях формування, етапи розвитку і вдосконалення типів періодичного видання, призначеного специфічній групі читачів, проаналізовано теоретичні та практичні засади створення часописів, їх функціонування та вплив на читача. Доведено, що дитяча періодика виникла внаслідок активізації просвітянського руху, що визначило її тематичну спрямованість, зумовило виконання специфічних функцій. Особливу увагу приділено дитячій публіцистиці як специфічній, створеній спеціально для дитячих часописів групі текстів, що виконували просвітницьку, пізнавальну, навчальну та інформативну функції. З'ясовано, що виникнення дитячої публіцистики і формування її особливостей вплинуло на становлення української пізнавальної літератури. Зокрема, у пізнавальній літературі знайшли застосування жанри, сформовані на шпальтах часописів 20-30-х рр., а також популяризаційні прийоми, якими сьогодні послуговуються автори пізнавальної літератури. Вперше укладено бібліографічний покажчик публіцистичних текстів (із зазначенням їх жанрів),

опублікованих у відомих дитячих часописах. Вперше до книго- і пресознавчих досліджень уведено результати різноаспектних психолого-педагогічних студій 20-30-х рр. ХХ ст., що вплинули на формування типологічних ознак дитячих часописів, сприяли становленню системи жанрів, регламентували засоби впливу на дитину через тексти публіцистики.

Практичне значення отриманих результатів. Фактичний матеріал, представлений у дисертації, може використовуватися у подальшому дослідженні поставлених проблем. Основні положення та висновки роботи можуть стати базою при укладанні навчальних посібників, текстів лекцій, розробці загальних і спеціальних курсів з історії дитячої літератури, історії та теорії видавничої справи, історії та теорії журналістики та їх викладанні на відповідних факультетах вищих навчальних закладів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація, автореферат, публікації, в яких викладено основні положення роботи, виконані здобувачем самостійно.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень оприлюднено на 7 конференціях: III Тикторівські читання „Видавнича справа в сучасному світі: традиційне і новітнє” (Львів, 2005), XIV Міжнародна науково конференція ім. проф. С. Бураго „Мова і Культура” (Київ, 2005), Міжнародна конференція „Українська журналістика та закономірності розвитку сучасного світового інформаційного простору” (Дніпропетровськ, 2006), XII Міжнародна науково-практична конференція з проблем функціонування і розвитку української мови „Текст як засіб комунікації” (Київ, 2006), IV Тикторівські читання „Видавнича справа в Україні: міст між минулим і майбутнім” (Львів, 2006), V Тикторівські читання: „Видавнича справа та редагування в Україні: фах – наука – професійний вишкіл” (Львів, 2007), Всеукраїнська науково-практична конференція „Комунікативна ідентифікація в інформаційному просторі України” (Львів, 2009).

Публікації. Основні положення та результати роботи викладено у 7 статтях: 6 - опублікованих у фахових виданнях, затверджених ВАК України; 1 - у збірнику матеріалів конференцій.

Структура дисертації. Дисертацією є рукопис обсягом 190 сторінок, який складається зі вступу, 3 розділів, 10 підрозділів, висновків, списку використаної літератури (213 позицій), списку аналізованих публікацій (218 позицій), 5 додатків, у 4 з яких зібрано репертуар пізнавальних текстів (124 сторінки), опублікованих у популярних часописах доби: „Світ Дитини”, „Молода Україна”, „Наш Приятель”, „Дзвіночок”.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету і завдання, об’єкт, предмет, методи дослідження, аргументовано наукову новизну отриманих результатів, їхнє практичне значення, зазначено зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами, наведено відомості про особистий внесок здобувача, апробацію результатів і структуру дисертації.

У першому розділі „Галицькі періодичні видання для дітей 20-30-х рр. ХХ ст.: історіографія, становлення та розвиток” охарактеризовано розвиток української та зарубіжної історіографії, джерельну базу; проаналізовано процес виникнення дитячої періодики в Галичині та її становлення у 20-30-і рр. ХХ ст.

У підрозділі 1.1. „Історіографія та джерела вивчення” зазначено, що як дослідницький напрямок, українська дитяча періодика цікавила науковців від моменту виникнення. За хронологією масив досліджень поділено на 3 періоди. Перший (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) характеризується процесом спорадичного обміну на шпальтах педагогічних часописів досвідом між просвітянами, які видавали дитячі часописи (П. Кирчів, Б. Грінченко). З поч. ХХ ст. особливо активними були діячі Руського товариства педагогічного, теоретичні напрацювання яких ґрунтувались на практичному досвіді та апробовані в процесі створення часопису „Дзвінок” (1890-1914). Другий період (20-30-і рр. ХХ ст.) характеризується численними пресознавчими і психолого-педагогічними дослідженнями (С. Сірополка, В. Калиновича, С. Русової), які виявилися основними джерелами інформації про тогочасних галицьких дітей, їх можливості сприйняття, розуміння текстів, про закономірності формування типології дитячих часописів, жанрової палітри, функціонального призначення, особливостей створення пізнавальних текстів і системи засобів популяризації. Третій період (1946 – 2009 рр.) об’єднує десятиліття, різні за історичними подіями. У 40-х рр. ХХ ст. найактивніше працювали пресознавці української діаспори: А. Животко, Б. Гошовський. У 50-80-і рр. період 20-30-х рр. майже не вивчався. З 90-х рр. і донині пресовидання 20-30-х рр. активно вивчається: відомі студії М. Романюка, Л. Сніцарчук, Н. Сидоренко, Л. Кусий, Е. Огар, С. Костя та ін.

Для вивчення історичної ситуації, у якій формувались дитячі видання, використано архівні матеріали та бібліографічні покажчики, зокрема матеріали Центрального державного історичного архіву в м. Львові; епістолярна спадщина, збережена у фондах відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України.

У підрозділі 1.2. „Поява перших галицьких часописів для дітей (кінець ХІХ – перше десятиліття ХХ ст.): реалізація завдань просвітництва” проаналізовано обставини появи дитячих часописів у ХІХ ст., серед яких: сприятлива політична ситуація, активізація просвітянського руху, усвідомлення суспільної потреби у виданнях для різних категорій читачів. У просвітянських колах вперше обговорили пізнавальні потреби дітей-читачів, обмежених у виборі видань. Просвітяни зробили дитячий часопис засобом популяризації знань і джерелом для задоволення пізнавальних потреб читачів. Завдяки їх впливу, дитячий часопис перетворився на поліфункціональний друкований засіб, покликаний допомогти дитині опанувати навички читання, отримати різноманітну пізнавальну інформацію, задовольнити пізнавальні та духовні потреби; став предтечею пізнавальної літератури.

Першим якісним дитячим часописом став „Дзвінок” (1890-1914), засновники якого розробили вимоги щодо створення періодичного видання для специфічної читацької аудиторії. Часопис завдяки праці просвітян над його

створенням здобув статус пізнавального джерела, оскільки пропонував різноманіття тем, жанрів, форм, систематично впливав на дитину, виховуючи і закладаючи основи її світогляду. Видання „Дзвінка” спричинило до обговорення особливостей підготовки і випуску дитячих видань на з’їздах, конференціях. Практичний досвід і теоретичні напрацювання творців „Дзвінка” стали орієнтирами для видавців 20-30-х рр. ХХ ст.

У підрозділі 1.3. „Відродження дитячого пресовидання у 20-і рр. ХХ ст.: утвердження типу видання” проаналізовано відновлення дитячої періодики у 20-і рр. Війна спричинила кризу пресовидання, дитяча періодика в умовах економічної нестабільності стала найменш вигідною видавничою галуззю. Проте її відродження ознаменоване появою у 1919 р. часопису „Світ Дитини” М. Таранька. Педагогічний досвід і знання психології допомогли видавцю створити нову концепцію дитячого часопису, в основі якої лежало орієнтування на можливість сприйняття дитиною інформації. Вперше у видавничій практиці М. Таранько здійснив поділ часописів за віком, створивши пізнавальний часопис для дітей 10-15 років „Молода Україна” (1922-1926), що виконував просвітницьку, навчальну функції. Ще одним якісно створеним часописом був „Наш Приятель” (1922-1939) Марійського товариства молоді, діячі якого дбали і про виховання християнської моралі, і про задоволення пізнавальних запитів дітей.

У 20-і рр. концепція дитячого часопису змінюється: до поч. ХХ ст. доля часопису цікавила лише просвітян, а головною метою створення була їх користь як засобу просвітництва; у 20-і рр. він перетворився на комерційний проект, товар, що можна реалізувати і отримати прибуток. Але від такого підходу дитяча преса не втратила пізнавальних і виховних функцій – навпаки, з’явилась змога їх краще реалізувати. Тривалими виявилися ті видавничі проекти („Світ Дитини”, „Молода Україна”, „Наш Приятель”), видавці яких, вбачаючи у часописі товар, не забували про його просвітницькі функції. Розвитку дитячої преси у цей період сприяло вивчення інтересів читацької аудиторії, зумовлене прагматичною потребою видавців знати попит. У зв’язку із цим, відбулась важлива трансформація у підході до дитячого періодичного видання та доборі матеріалів: на шпальтах з’явилися тексти, які відповідали дитячим інтересам і створені із врахуванням вікових можливостей реципієнтів.

У підрозділі 1.4. „Розквіт дитячої періодики у 30-і рр. ХХ ст.: вироблення ринкових засад функціонування” розглянуто процес розвитку інфраструктури дитячої преси у 30-і рр., коли виникли часописи: „Дзвіночок” (1931–1939), „Юні Друзі” (1934–1935) „Малі друзі” (1937–1938), „Орленя” (1938–1939) та ін. Характерною ознакою часописів 30-х рр. було спрямування на виховання дітей у патріотичному дусі. Видання були національними за територіальними, мовними ознаками і за змістом, формували національну ідентифікацію дитини.

Збільшення кількості часописів спонукало видавців до пошуку місця серед конкурентів. Позитивним наслідком цього стало розмаїття тем і проблем на шпальтах видань, а також диференціація часописів і публікованих матеріалів за віковою ознакою читачів, окреслення цільового призначення. В умовах конкуренції перед видавцями постало і питання просування продукції на ринку.

Тому видавці рекламували дитячі часописи за допомогою: розміщення оголошень, рекламних статей у фахових і розважальних виданнях; акційного зниження цін; подарунків для передплатників; участі у благодійних акціях; поповнення читалень.

Успішність дитячих видавництв у 30-і рр. і популярність пропонованих ними видань зумовлювались: досконалим знанням запитів аудиторії, розширенням тематичного і жанрового спектру публікацій, орієнтуванням на вік читача, залученням талановитих авторів, вмінням просувати видання на ринку, створювати мережу передплатників.

Другий розділ „**Формування типологічних ознак дитячої преси у 20-30-і рр. ХХ ст.**” складається із трьох підрозділів, кожен з яких розкриває суть однієї з основних типологічних ознак дитячих видань.

У підрозділі 2.1. „*Дитина як читач в контексті психолого-педагогічних, книгознавчих і пресознавчих досліджень початку ХХ ст.*” охарактеризовано процес появи у видавничій практиці основної типологічної ознаки дитячої періодики – читацької адреси, що формувалась синхронно із виданням часописів у 20-30-і рр.

Проблему читацької адреси дитячих періодичних видань досліджували просвітяни і книгознавці (С. Сірополко, В. Барагура), а видавці вчилися розподіляти часописи, враховуючи різні диференційні ознаки: спочатку соціальний стан, згодом – вік. Випуск різних часописів для сільських і міських дітей спирався на застарілі погляди педагогів, які вважали, що формування особистості та її зацікавлення, зумовлювалися соціальними чинниками. Але, як засвідчили результати анкетувань 20-30-х рр., діти незалежно від соціального походження цікавились: природознавством, історією, новими науковими і технічними досягненнями. Формальність поділу за соціальними ознаками підтвердив і аналіз змісту часописів для сільських і міських дітей: вони були подібними: „Дзвіночок”, який редакція адресувала сільським дітям, суттєво не відрізнявся від „Світу Дитини”, який орієнтувався на різного за соціальним статусом читача. Ця класифікація була спростована і психолого-педагогічними дослідженнями (С. Русова, Я. Ярема, А. Онищук). Завдяки здобуткам тогочасної психології стало відомо, як тогочасні діти різного віку сприймали і розуміли прочитане, а також, які теми їх цікавили. У 20-30-і рр. більшість галицьких науковців (С. Сірополко, П. Кривоносюк, К. Малицька) визнали зв'язок між процесом читання і психічним розвитком особистості. Від сформованого знання про особливості розвитку дитини на кожному віковому етапі походить ідея вікової диференціації видань. На шпальтах фахової преси з'явилися перші схеми поділу дитячих видань за віком. Найбільш вдалу і близьку до сучасного запропонував М. Таранько, поділивши читачів за основними віковими періодами розвитку особистості, визначеними психологами.

Застосування теоретичних здобутків відбувалось на практиці, але видавці по-різному враховували поняття вікової диференціації. Дехто кардинально міняв видавничу політику, створюючи видання з чітко визначеним, задекларованим у редакційній програмі, читацьким призначенням: М. Таранько

ще на початку 20-х рр. створив журнал для старших дітей „Молода Україна”, а „Світ Дитини” призначив для дітей 3-10 років. Проте цей досвід не закріпився через економічну кризу: видавці були змушені забезпечувати ширшу читацьку аудиторію для часописів, публікуючи тексти для дітей різного віку в одному виданні. Відносно усталення вікової диференціації на практиці ознаменоване створенням журналу для 10-13-літніх дітей „Вовченята” (після першого числа перейменоване на „Юні Друзі” (1934-1935)) видавництва „Українська Рекляма”. А вже до кінця 30-х рр. більшість видавців чітко усвідомила доцільність диференціації видань за віком, наприклад, видавництво „Українська Дітвора” видавало три видання для різних вікових груп: „Малі Друзі”, „Молоді Друзі”, „Дорога”.

Були й видавці, які не призначали часопис конкретній віковій аудиторії, але диференціювали публікації в межах одного часопису. Це зумовлено прагненням задовольнити запити широкої дитячої аудиторії. На шпальтах „Дзвіночка”, „Нашого Приятеля”, „Світу Дитини” (30-і рр.) редактори поєднували тексти різної складності, тематики, жанрів: вірші, казки призначались дошкільнятам, а нариси, статті, огляди – підліткам. У певні періоди обсяг тих чи інших публікацій у виданні домінував, зумовлюючи читацьке призначення.

У підрозділі 2.2. *„Поліфункціональний характер дитячих часописів”* проаналізовано функції дитячих часописів, визначено умови розподілу за цільовим призначенням. Конкуренція на ринку дитячої преси у 30-і рр. спонукала видавців чіткіше означувати не лише читача, а й функціональне призначення. У першій редакційній статті кожного часопису вказувалися його мета і функції, які воно повинно було виконувати. По суті, у такий спосіб видавці визначали цільове призначення видань.

Хоч дитячі часописи протягом тривалого періоду й мали синкретичний характер, публікуючи різноманітний матеріал, який забезпечував дитині задоволення пізнавальних потреб і цікаве дозвілля, але у кожному з них домінувала одна з важливих функцій: виховна, навчальна, пізнавальна, ідеологічно-пропагандистська, ужитково-розвивальна.

Реалізації виховної функції сприяла публікація текстів про життя дітей, в яких автори створювали типові проблемні ситуації і пропонували їхнє вирішення. Діти пізнавали суспільні моральні норми, навчались системі правил, за якими можна співіснувати із членами суспільства за допомогою повістей: „Як Никола Барвінок учився розуму” („Дзвіночок”), „Намамега й Ватомілко. Пригоди Марійки серед індіан північної Америки” („Наш Приятель”) та ін.; циклів казок, оповідань, віршів: „Гануся і Мартуся” („Малі Друзі”), „Пригоди Юрчика Жвавого” („Орленята); оповідань, нарисів біографічного характеру; статей і заміток про героїчні вчинки дітей. Із виховною була пов'язана ідеологічно-пропагандистська функція. Представники різних політичних течій створювали своє дитяче періодичне видання. Особливо активно втягували дітей у політичну полеміку москвофільські часописи „Колосок” і „Діточа Нивка”. Часописи „Орленя”, „Веселка”, „Юні Друзі”, „Малі Друзі” часто потерпали від конфіскації через пропагування українських ідей. Стратегічно правильно

поводили себе видавці „Світу Дитини”, „Дзвіночка”, „Нашого Приятеля”, відводячи місце для патріотичних публікацій, але не допускаючи до конфіскацій. Галицькі журнали (окрім, москвофільських) виховували і мовну культуру дитини, сприяли формуванню її словника, що було важливим при пануванні польської мови. Функція формування релігійного світогляду, духовного виховання притаманна усім дитячим виданням. Лише „Віночок для українських католицьких дітей” і „Приятель Дітей” були чітко позиціоновані, як релігійні часописи.

Оскільки дитячі часописи були своєрідним „підручником”, публікуючи матеріали з різних наук, вони виконували навчальну функцію. Більшість педагогів використовувала їх як джерело знань, адже підручники були чужомовними. З цією метою видавці публікували пізнавальні тексти різної тематики і вигадали навчання „на відстані”, розмістивши рубрики: „Вчімся по німецьки!”, „Вчімся по англійськи!” („Дзвіночок”); „Освітній фронт” („Веселка”); „Іграшки з числами” („Молода Україна”); „Вчимося рідної мови” („Юні Друзі”) та ін. Дитина за допомогою часопису навчалась добровільно, маючи право вибору (яке формує інтелектуально самостійну особистість), а не примусово.

Пізнавальна функція реалізувалась через пізнавальні тексти, що відображали дійсність за принципом „тут і тепер”, становили основний зміст часописів і були створені спеціально для публікації на їх шпальтах. Їх автори (науковці та практики з різних галузей знань) знайомили дитину з явищами та процесами життя на прикладі реальних фактів. Часописи різнилися між собою обсягом пізнавальної інформації, тому по-різному виконували пізнавальну функцію. Найкраще її реалізували „Світ Дитини”, „Молода Україна” „Дзвіночок”, „Юні Друзі”, „Малі Друзі”, „Наш Приятель”, компенсуючи дітям, особливо підліткового віку, брак пізнавальних книг.

Довідкова та інформативна функції реалізувалися в контексті пізнавальної: замітки, передруки з енциклопедій, адаптовані для дітей; коментарі та примітки до творів давали визначення невідомим предметам та явищам; а про поточні події в світі інформували замітки рубрик: „Що де чувати?” („Наш Приятель”); „З краю і зі світа” („Світ Дитини”); „Що мудра сова бачила та чула”; „Що пише крилатий новинкар” („Дзвіночок”). Ужитково-розвивальна функція реалізовувалась за допомогою блоку спеціальних матеріалів, виникнення яких є надбанням педагогічно-психологічних розробок 20-30-х рр.: загадок, ребусів, „хрестиківок”, шарад, витинанок, ломиголівок, практичних порад, ігор, які розвивали логічне мислення, кмітливість, інтелект, формували практичні навички у різних сферах, творчі здібності, кінетичні навички.

Часописи безпосередньо були джерелом читання, формували навички читання і були ланкою між дитиною і книгою, адже їх супроводжували книжкові видання для створення бібліотечки: бібліотека „Нашого Приятеля”, „Театральна Бібліотечка” („Веселка”) та ін. З метою залучити дитину до читання публікували матеріали з прямою спонукою до читання, розміщували рекламні оголошення, рецензії на книжки, написані спеціально для дітей.

За сучасними стандартами, дитячі часописи 20-30-х рр. не мали визначеного цільового призначення, але їх можна умовно диференціювати за основною функцією, яку вони виконували: 1) пізнавальні та навчально-виховні – „Світ Дитини”, „Молода Україна”, „Наш Приятель”, „Дзвіночок”, „Малі Друзі”; 2) ідеологічно-пропагандистські – „Орленя”, „Веселка”, „Юні Друзі”, „Діточа Нивка”, „Колосок”; 3) релігійні – „Віночок для українських католицьких дітей”, „Приятель Дітей”.

У підрозділі 2.3. „Тематико-змістове наповнення часописів” розглянуто тематику дитячих часописів, проаналізовано підхід видавців до вибору жанрів. Видавці дитячих видань з допомогою педагогів і психологів у 20-і рр. започаткували традицію вивчення тематичних запитів читацької аудиторії, що в умовах конкуренції надавало переваг. Дослідники Є. Грицак, В. Калинович, І. Ющишин визначили, що запити галицьких дітей охоплювали спектр наукових дисциплін. Одночасно автори експериментували із жанрами для висвітлення визначених тем. Кожен жанр мав свої можливості для висвітлення специфіки тієї чи іншої теми.

Жанрова палітра публікацій добиралась експериментально, лише у 30-х рр. сформувався зв'язок у системі тематика-жанр. Тексти природничої тематики подавали у популярних серед дітей жанрах – казці, оповіданні, малюнку, вірші, замітці, дорожніх записках. Цікавим експериментом було використання статті та замітки для розкриття природознавства, які адаптувались до потреб дитини-читача і не лише повідомляли про певне явище чи процес (як в дорослій пресі), а й пояснювали їх. Для розкриття гуманітарних дисциплін використовували казки, оповідання, повісті, малюнки, вірші, замітки. У 30-і рр. почали друкувати малюнки, присвячені темі українського виробництва, які мали рекламно-інформаційний характер і розповідали про торгові марки Галичини. Характерним було і подання математичних завдань, вправ, загадок. Зафіксовано випадки „математичних” казок, оповідань і статей.

У 30-і рр. спостерігаємо процес поділу дитячих часописів за тематикою. Існували релігійні часописи – „Приятель Дітей”, „Віночок для українських католицьких дітей”. Провідною темою у „Малих Друзях”, „Юних Друзях”, „Орленяті” було державотворення. „Світ Дитини”, „Дзвіночок”, „Наш Приятель” - політематичні, вони щороку розширювали коло висвітлюваних проблем.

У третьому розділі **„Пізнавальність як основна тематико-видова характеристика періодичних видань для дітей 20-30-х рр. ХХ ст.”** розглянуто суть поняття „дитяча публіцистика”, охарактеризовано специфіку публіцистичних текстів, проаналізовано систему засобів адаптації наукової інформації, зацікавлення й активізації когнітивних процесів читача; вказано на зв'язок специфіки (композиційної, мовностилістичної, жанрової) текстів публіцистики зі сторінок дитячих часописів і текстів пізнавальної літератури.

У підрозділі 3.1. „Зародження на сторінках часописів 20-30-х рр. ХХ ст. української дитячої публіцистики” визначено поняття „дитяча публіцистика”, проаналізовано використання різних жанрів для створення публіцистичних текстів. Типовим для часописів було публікування нехудожніх текстів –

специфічної групи, створеної спеціально для дитячих періодичних видань із врахуванням реальних пізнавальних потреб читацької аудиторії. Їх мета - донести до дітей зрозумілою мовою знання про системність навколишнього світу, охарактеризувати окремі предмети та явища і пояснити причинно-наслідковий зв'язок між ними. Вони творили основу більшості дитячих часописів; виконували пізнавальну, навчальну, довідкову, інформативну функції; вимоги до них, їхня жанрова палітра формувались у 20-30-і рр., видозмінюючись, набуваючи сталих ознак. Сучасні дослідники дитячої періодики називають нехудожні тексти часописів науково-популярними, науково-пізнавальними. Вважаємо, що ці назви підходять текстам пізнавальної книги. Доцільною формою для позначення досліджуваних текстів періодики є поняття „дитяча публіцистика”. Обґрунтування цієї позиції здійснено на основі подібності об'єкту, предмету, сфери функціонування, мети текстів публіцистики і нехудожніх текстів дитячої періодики.

Дитяча публіцистика задовольняла потребу у пізнанні дитини певного віку; використовувала відповідні форми та послугоувалася доцільними методами впливу, враховуючи психологічно-вікові особливості дитячого сприймання. Поєднання образної форми викладу з документальністю, достовірністю і точністю фактів зумовлене конкретно-образним мисленням дітей, емоційною формою осягнення ними дійсності. Серед завдань дитячої публіцистики – формування світогляду дитини, збагачення її інтелекту, подання матеріалу для пізнання дійсності.

Дитяча публіцистика охопила публіцистичні, аналітичні та інформативні жанри журналістики (які набули рис публіцистичності). Це пов'язано із віковими особливостями читача, який перебував у неперервному пізнавальному процесі: будь-яке інформування дитини не могло бути звичайним інформуванням (як це відбувалося за допомогою інформаційних жанрів у періодиці для дорослих), воно обов'язково потребувало пояснення, коментування, обґрунтування, властивих публіцистичним жанрам. Аналітичні жанри теж видозмінено: у статтях висновки з певного питання поєднано з доступністю, чітким тлумаченням і популярністю, образністю, часто сюжетною основою.

Дитяча публіцистика включала і художні жанри: казку, оповідання, повість, які мали синтетичний характер, поєднуючи образну форму викладу та документальну основу. Тому доцільніше їх називати: науково-художнє оповідання, науково-художня казка, науково-художня повість. Науково-художні тексти мали ідеальну форму для поширення наукових знань серед наймолодшої читацької аудиторії. Більшість опублікованих у дитячих часописах 20-30-х рр. ХХ ст. п'єс також можна віднести до науково-художніх, оскільки вони містили історичні, географічні, соціальні, літературні та інші відомості. У дитячій періодиці також з'явився комікс, який виконував пізнавальну і розважальну функції.

Тексти дитячої публіцистики, представлені різноманітними жанрами журналістики і трансформованими художніми жанрами, вдало доповнювались ужитково-розвивальним блоком матеріалів, що впливав на: розвиток

математичних, мануально-практичних, сенсорних, інтелектуальних, творчих здібностей, логічного мислення, кмітливості; навиків читання та письма. Сьогодні такі ужитково-розвивальні матеріали є основою пізнавальних видань для дітей дошкільного віку.

У підрозділі 3.2. „Адаптаційні прийоми і засоби викладу пізнавальної інформації” проаналізовано систему засобів, за допомогою яких наукову інформацію адаптували до можливостей читача-дитини. Розуміння важливих функцій публіцистичних текстів призвело до пошуків розв’язання проблем їх створення. Допомогли дослідження процесів мислення: як дитина собі щось пояснювала, як намагалася знайти причину явища, що її цікавило. Аналіз текстів дозволив виявити кілька спеціальних засобів, за допомогою яких популяризатори адаптували наукові факти для дитячого сприймання: побудова тексту у формі запитання – відповідь; пояснення головної тези за допомогою кількох загальновідомих положень; підведення до узагальнення через послідовне пояснення одного питання, нанизування пов’язаних між собою фактів, логічний виклад інформації; уведення експериментальних завдань у текст, створення проблемно-пошукової ситуації; вправне пояснення термінів у тексті. Якісному сприйманню, глибокому розумінню та запам’ятовуванню текстів дитячої публіцистики сприяли: звернення до особистого досвіду читача, уведення вдалих природничих порівнянь; послідовний і систематизований виклад пізнавального матеріалу в текстах, щоб читач разом з автором здійснював операції аналітико-синтетичного характеру; уведення цікавих фактів; повторення інформації; продуманий науково-довідковий апарат; мовностилістичні засоби. Використання засобів популяризації науки допомогло авторам розмовляти з дитиною про серйозні речі зрозумілою їй мовою. Пошуки ефективних форм для втілення пізнавальної інформації стимулювали розвиток дитячих часописів досліджуваної доби, їхнє типологічне оформлення, змістове наповнення. Створена система засобів популяризації знань серед дітей у подальшому вплинула на розвиток пізнавальної літератури, увійшовши до арсеналу дитячих публіцистів і популяризаторів. Адаптаційні прийоми залишаються актуальними до сьогодні, широко використовуючись у створенні текстів пізнавальної літератури.

У підрозділі 3.3. „Прийоми і засоби зацікавлення та активізації когнітивних можливостей дитини” розглянуто засоби популяризації, за допомогою яких в дитини підтримувався інтерес до тексту і видання в цілому, активізувались когнітивні психічні процеси. У 20-30-і рр. внаслідок авторських та редакторських експериментів і досліджень психології „дітчого зацікавлення” у дитячій публіцистиці з’явилися засоби залучення дитини до читання, активізування її емоцій, утримування уваги, стимулювання уяви та тренування пам’яті. Їх метою було підтримання емоційної цікавості до твору, оскільки незалежно від віку, будь-яке явище приваблювало дітей динамічністю, емоційно яскравими діями. Засвоєння найпростішого факту відбувалося нецілеспрямовано і залежало від емоційного інтересу до його окремих ознак. Підтримання емоційної цікавості активізувало увагу, пам’ять і пробуджувало уяву. Для цього автори: використовували художні форми викладу; вводили

персонажів у тексті будь-яких жанрів (це могли бути реальні особи чи вигадані герої); вплітали доволі сухі наукові факти у канву цікавого, захопливого сюжету; поєднували різні форми викладу – бесіду, опис, розповідь, дидактичну гру; прикрашали основний зміст цікавими фактами, яскравими прикладами, експресивними заголовками, орієнтувальними запитаннями (на які потім вичерпно й відповідали); використовували гумор.

Завдяки популяризаторам, ретельному редакторському опрацюванню текстів, наукові дані ставали доступними для дитячого сприймання. Замість дидактичних лекцій дитина отримувала цікаві за змістом і за формою тексти. Визначивши шлях до уваги, пам'яті, інтелекту, уяви дитини – її емоції, – публіцисти вигадували нові прийоми маніпулювання увагою юного читача. Використання засобів для популяризації знань дало змогу розмовляти з дитиною про серйозні речі зрозумілою мовою: захоплював уяву цікавий сюжет, головні персонажі, з якими читач себе ідентифікував, ставали реальними, гумор сприяв легкості викладу. Спершу стихійне застосування тих чи інших засобів згодом оформилось у систему, яка до сьогодні не втратила актуальності.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз історіографії проблеми аргументує доцільність ґрунтовного вивчення галицьких дитячих видань як носія пізнавальної інформації. Дослідники різних галузей науки у різні історичні періоди вивчали ті чи інші аспекти явища дитячої періодики. Просвітяни кін. ХІХ – поч. ХХ ст. уклали дитячі часописи і скеровували процес їх розвитку. У 20-30-і рр. ХХ ст. ініціативу просвітян підхопили книгознавці, педагоги та психологи, які активно досліджували та вивчали дитину як читача, давали рекомендації видавцям щодо створення якісних видань. На поч. ХХІ ст. у фахових виданнях трапляються окремі розвідки з питань історії дитячого пресовидання, проте донині ніхто не розглядав галицьких дитячих часописів 20-30-х рр. як перших носіїв текстів пізнавальної літератури.

2. Головними складовими процесу виникнення галицької дитячої періодики кін. ХІХ ст. були: просвітянський рух; концентрація найкращих видавничих, популяризаторських сил на галицьких землях; нові тенденції у педагогіці; розвиток і диференціація системи періодики. Просвітяни першими долучились до створення дитячих часописів, зробивши їх носіями просвітництва для дітей. Завдяки впливу просвітян головною метою часописів стало популяризувати наукові знання серед наймолодшої читацької аудиторії, а головними функціями: пізнавальна, навчальна, довідкова, виховна.

3. Внаслідок деструктивного впливу воєнного часу (несприятливі політичні умови, загальна криза у пресовиданні, матеріальна скрута серед просвітницьких товариств, ставлення до дитячої періодики як до найменш важливої видавничої галузі) концепція дитячого часопису трансформувалась: він набув ознак комерційного продукту. Проте від нового підходу дитяча періодика як засіб просвітництва не постраждала, не втратила своїх пізнавальних і виховних функцій. Потреба видавців-комерсантів реалізувати наклад стимулювала до

створення якісного, запотребованого продукту, який мав задовольняти пізнавальні запити дітей, визначені у результаті психолого-педагогічних досліджень. А оперативність часописів робила їх найкращими тогочасними видавничими формами популяризації знань серед дітей.

4. Конкурентна боротьба 30-х рр. позитивно вплинула на функціонування, якість, наповнення видань, формування чітких типологічних характеристик; зумовила рекламування видавничої продукції, розвиток механізмів збуту. У 30-і рр. успішність дитячих видавництв і популярність пропонованих ними видань зумовлювались: розширенням тематики і жанрової палітри публікацій, чітким читацьким призначенням, вдалим ілюструванням, вмінням просувати видання на ринку, залучати передплатників.

5. Основні типологічні ознаки: читацька адреса, цільове призначення та тематика сформувались під впливом психолого-педагогічних досліджень дитини. Поділ часописів за соціальним статусом дітей-читачів виявився формальним. Натомість у видавничу практику увійшло поняття вікової диференціації. Поняття цільового призначення зародилось у видавничій практиці, хоч і не було обґрунтовано теоретично. Видання диференціювались за основними, найчіткіше вираженими функціями на: пізнавальні та навчально-виховні, ідеологічно-пропагандистські, релігійні. Тематичні запити дітей стали відомі внаслідок проведених анкетувань та спостережень. Респондентів цікавив спектр природничих, гуманітарних і точних наук, факти яких і популяризовані у текстах часописів. Жанрова палітра публікацій у дитячих виданнях добиралась експериментально, але до кін. 30-х рр. виник зв'язок у системі тематика-жанр.

6. Теоретичні та практичні напрацювання тогочасної дитячої психології справили серйозний вплив на спосіб популяризації наукових знань серед дитячої аудиторії. Всебічне вивчення психології дитини допомогло авторам і видавцям: зрозуміти, що кількість поданих у тексті наукових фактів залежала від віку дитини; розподілити тексти за складністю в межах одного часопису; виявити теми, проблеми, які цікавили дітей; обрати жанри публікацій, які добре сприймалися дітьми; розробити систему засобів адаптації наукової інформації для легшого сприймання і розуміння дитиною текстів; яскраво оформити часописи; залучити дітей до створення часописів.

7. Специфічна аудиторія зумовила те, що часописи були не так джерелом інформування, як джерелом просвітництва, пізнання, навчання. Виконання пізнавальних функцій зумовило розвиток дитячої публіцистики. Дитяча публіцистика відрізнялась від дорослої і спрямуванням на специфічний об'єкт – дитину, і системою жанрів, до якої увійшли класичні публіцистичні жанри, інформативні та аналітичні жанри журналістики і жанри художньої літератури, які набули рис публіцистичності з огляду на можливості дитини-читача. У межах тогочасної публіцистики виникли „кентаври” пізнавальної літератури: науково-художня казка, науково-художнє і науково-фантастичне оповідання.

8. Наповнення дитячих часописів пізнавальною інформацією спонукало тогочасних авторів шукати засобів її подання. Експериментальним шляхом було вироблено систему засобів адаптації наукової інформації, посилення

якісного сприймання і глибокого розуміння дитиною пізнавального матеріалу. Це полегшило спілкування авторів-науковців і практиків різних галузей знань із дітьми. У 20-30-і рр. внаслідок пошуків у дитячій публіцистиці, а також за допомогою психологічних досліджень інтересів дитини, сформувалися і засоби залучення дитини до читання, активізування її емоцій, утримування уваги, стимулювання уяви та тренування пам'яті, які нині активно використовуються популяризаторами дитячої літератури. Уміння впливати на емоції дитини допомогло публіцистам створити міцний комунікативний зв'язок із тогочасною читацькою аудиторією. Це підтверджено успішним функціонуванням дитячих часописів „Світ Дитини”, „Дзвіночок”, „Наш Приятель”, творчі колективи яких невпинно шукали нових шляхів зацікавлення дітей. Проаналізовані засоби сьогодні залишаються актуальними і широко використовуються при створенні текстів пізнавальної літератури.

9. Галицькі дитячі часописи 20-30-х рр. ХХ ст., виникнувши внаслідок просвітянського руху і сформувавшись під впливом психолого-педагогічних досліджень в умовах конкурентної боротьби, набули особливих ознак і функцій, ставши найкращими у той період видавничими формами для втілення пізнавальної інформації. Дитяча публіцистика, народжена на шпальтах періодики, стала невичерпним ресурсом форм, жанрів, популяризаційних прийомів, засобів адаптації наукової інформації та зацікавлення для становлення української пізнавальної літератури.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Стадницька Ю. Дитяча публіцистика як об'єкт дослідження / Ю. Стадницька // Вісник Сумського державного університету: зб. наук. праць. Серія : філологічні науки. – Суми, 2006. – Вип. 3 (87). – С. 20-24
2. Стадницька Ю. Особливості становлення галицької періодики для дітей (на матеріалах часописів 20-х рр. ХХ ст.) / Ю. Стадницька // Вісник Львівського університету. Серія : журналістика. – Львів, 2007. – Вип. 31. – С. 251-257
3. Стадницька Ю. Просвітянство кінця ХІХ – початку ХХ ст. і становлення дитячої періодики / Ю. Стадницька // Поліграфія і видавнича справа: наук.-техн. зб. / Українська академія друкарства. – Львів, 2007. – Вип.46. – С. 112-118
4. Стадницька Ю. Жанрово-стилістичні особливості пізнавальних текстів для дітей (на матеріалах української періодики 30-х – поч. 40-х рр. ХХ ст.) / Ю. Стадницька // Мова і культура. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 8. – Т. 8. – С. 235-239
5. Стадницька Ю. Особливості формування дитячої пізнавальної періодики середини ХХ ст. (на матеріалах часопису „Юний Натураліст”, 1938-1941 рр.) / Ю. Стадницька // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Літературознавство. Журналістика. – Дніпропетровськ, 2006. – № 1. – С.363-365
6. Стадницька Ю. Публікації пізнавального характеру на сторінках дитячих часописів 30-х років ХХ ст. (на прикладі часопису „Дзвіночок”) / Ю.

Стадницька // Поліграфія і видавнича справа: наук.-техн. зб. / Українська академія друкарства. – Львів, 2006. – Вип. 43. – С.72-80

7. Стадницька Ю. Формування типологічних характеристик галицької дитячої періодики 20-30-х рр. ХХ ст. / Ю. Стадницька // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 2006. – Вип. 14. – С.374-382

АНОТАЦІЇ

Стадницька Ю.В. Роль галицьких дитячих часописів 20-30-х рр. ХХ ст. у становленні української пізнавальної літератури. – Рукопис.

Дисертація подана на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.05. – теорія та історія видавничої справи і редагування. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2009.

Здійснено комплексне дослідження процесів зародження і формування галицьких дитячих часописів 20-30-х рр. ХХ ст. як видавничих форм втілення пізнавальної літератури. Проаналізовано історичні причини виникнення дитячої періодики внаслідок просвітянського руху ХІХ ст. і формування її під впливом психолого-педагогічних досліджень в умовах конкурентної боротьби у 20-30-і рр. ХХ ст. Досліджено тогочасні особливості типології видань, охарактеризовано жанрово-тематичну специфіку масиву текстів пізнавального спрямування. Основну увагу приділено дитячій публіцистиці, народженій на шпальтах досліджуваної періодики, яка стала джерелом форм, жанрів, прийомів популяризації, засобів адаптації наукової інформації та зацікавлення для становлення української пізнавальної літератури.

Ключові слова: пізнавальна література, дитячі періодичні видання, дитяча публіцистика, типологія видань, прийоми популяризації, засоби адаптації наукової інформації.

Стадницкая Ю.В. Роль галицких детских журналов 20-30-х гг. ХХ в. в формировании украинской познавательной литературы. - Рукопись

Диссертация представлена на соискание ученой степени кандидата наук по социальным коммуникациям по специальности 27.00.05. – теория и история издательского дела и редактирования. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2009.

Осуществлено комплексное исследование процессов возникновения и формирования галицких детских журналов 20-30-х гг. ХХ в. как издательских форм воплощения познавательной литературы. Проанализировано исторические причины возникновения детской периодики вследствие просветительского движения в ХІХ в. и ее формирования в условиях конкурентной борьбы в 20-30-х гг. ХХ в. Исследовано особенности типологии изданий, жанрово-тематической специфики текстов познавательного характера. Акцент сделан на изучении детской публицистики, возникшей на страницах периодики и ставшей ресурсом форм, приёмов популяризации, способов

адаптации научной информации и стимулирования интереса для формирования украинской познавательной литературы.

Впервые возникновение детской периодики связывается с просветительским движением, которое сформировало её как средство просвещения и популяризации среди юной аудитории. Определено, что формирование детских изданий в 20-30-х гг. характеризовалось особенными условиями и процессами: детский журнал, который до этого имел только просветительское значение, обрел черты коммерческого продукта. Это обусловило активные действия издателей в изучении читательских интересов своей аудитории, что привело к лучшему выполнению познавательной функции детским изданием. Особенное внимание уделяется анализу психолого-педагогических исследований детей 20-30-х гг., которые повлияли на возникновение в издательской практике основных типологических характеристик и обусловили дифференциацию детских журналов.

Проанализировав исторические условия существования детских журналов, автор зафиксировал превращение их из источника информации в источник познания. Познавательные функции определили также их внутренне содержание: основой журналов стали тексты познавательного характера, которые автор называет детской публицистикой. Детская публицистика определяется направлением на специфический объект – ребенка, специальной системой жанров, в которой совмещаются классические публицистические, информационные и аналитические жанры журналистики, а также жанры художественной литературы. Именно на стыке публицистики и художественной литературы на страницах детской периодики 20-30-х гг. родились «кентавры» познавательной литературы: научно-художественная сказка, научно-художественный (в том числе и научно-фантастический) рассказ и др. Основные приемы популяризации, которыми пользуются и современные авторы возникли также в процессе формирования детской публицистики. Автор составил библиографический показатель публицистических текстов популярных детских журналов «Світ Дитини», «Дзвіночок», «Наш Приятель», «Молода Україна», в котором зафиксирован и жанр каждой позиции.

Представленный в работе фактический материал, основные положения и выводы могут быть использованы в дальнейшей разработке поставленных проблем, а также могут стать основой для составления специальных и общих курсов истории детской литературы, истории и теории издательского дела, истории и теории журналистики с целью их преподавания на гуманитарных факультетах высших учебных заведений.

Ключевые слова: познавательная литература, детские периодические издания, детская публицистика, типология изданий, приёмы популяризации, способы адаптации научной информации.

Stadnytska Y. The role of children's magazines of Galychyna in 20-30th years of XX cent. in the forming of Ukrainian cognitive literature.

The dissertation is given on the gaining of scientific degree of Candidate of Sciences in Social Communications. Speciality 27.00.05 – Theory and History of

Publishing and Editing. – Taras Shevchenko National University of Kyiv. – Kyiv, 2009.

Complex research of processes of origin and forming of the children's periodicals of Galychina 20-30 th years of XX cent. as publishing forms of embodiment of cognitive literature was done. The historical reasons of origin of children's periodicals as a result of the enlightening movement of XIX cent. and forming of it under act of psychological and pedagogical researches in the conditions of competitive activity in 20-30th XX cent. was analyzed. The features of publishing typology was investigated, genre and thematic specificity of cognitive texts was characterized. There was focused attention on publicism for children, which had been origin in the pages of children's periodicals and was a source of forms, genres, ways of popularization and methods of adaptation of scientific information and stimulation of interest for the development of Ukrainian cognitive literature.

Keywords: cognitive literature, child's periodicals, publicism for children, publishing typology, ways of popularization, methods of adaptation of scientific information.